

Arendtová v Jeruzalémě

Film německé režisérky **Margarethe von Trotta** spustil další kolo polemik o slavné „reportáži“ Eichmann v Jeruzalémě

Poznatky, k nimž dospěla Hannah Arendtová při procesu s nacistickým zločincem **Adolfem Eichmannem**, nepřestávají být ani po půl století předmětem diskusí.

MONIKA ZGUSTOVÁ

Když se roku 1961 konal v Jeruzalémě soudní proces s nacistickým předákem Adolfem Eichmannem, přihlásila se filozofka Hannah Arendtová, Židovka německého původu žijící v exilu ve Spojených státech, že o procesu napíše reportáž do časopisu *The New Yorker*. Předtím se proslavila knihou *Původ totalitarismu*, a tudíž se jevila být pro eichmannovskou reportáž ideální autorkou. Články, které filozofka o přelíčení napsala, vzbudily u některých obdiv (jak proslulý americký básník Robert Lowell, tak neméně věhlasný německý filozof Karl Jaspers tvrdili, že jde o mistrovské dílo), zatímco u jiných vyvolaly odpor. Když Arendtová publikovala všechny reportáže v knize nazvané *Eichmann v Jeruzalémě*, s podtitulem *Zpráva o banalitě zla*, proti Arendtové se rozpoutal hon na čarodějnice, organizovaný americkými a izraelskými židovskými spolky.

Trojnásobné rozhořčení

Čtenáře rozhořčila v podstatě tři filozofičina témata. Prvním byl koncept „banality zla“. Zatímco jeruzalémský státní zástupce Gideon Hausner vykreslil Eichmanna – v souladu s veřejným míněním – coby monstrum patologicky nenávidějící Židy a chladně organizující jejich vyhlazení, podle Arendtové nebyl Eichmann ďábel, nýbrž pořádkumilovný muž, který se natolik ztotožnil s nacistickou ideologií, k níž neodmyslitelně patřil antisemitismus, že na sebe byl hrdý, když ji naplňoval. Arendtová naznačuje, že Eichmann byl „jen“ disciplinovaný, pilný a ambiciózní byrokrat, nikoliv satan. Produkt své doby a režimu, v nichž žil.

Ještě větší rozhořčení vyvolala kritika, již Arendtová uštěřila lidům židovských spolků zvaných Judenrat. Christopher Browning, americký historik specializovaný na holocaust, o tom píše v časopise *The New York Review of Books*: „Podle Arendtové se chování židovských lidů, které nacisté dočasně obdařili ‚obrovskou mocí‘, vyznačovalo kolosálním morálním selháním.“ Arendtová došla k tomu, že ve válce by nezahynulo čtyři a půl až šest milionů Židů, nebyť zbabělosti zástupců Judenratů, kteří, aby si zachránili vlastní kůži, odevdali nacistům inventáře svých kongregací, čímž se podíleli na masové deportaci: Arendtová se domnívala, že „nebyť instrukcí židovských spolků, kterých Židé uposlechli, asi polovina z nich by se zachránila“. Třetím motivem výčitek byly pochybnosti Arendtové ohledně právní legitimity izraelského soudu nad Eichmannem.

Namísto toho, aby jako správná Židovka bezvýhradně hájila věc svého lidu, Arendtová se pustila do přemýšlení, bádání a diskutování. Čtenáři očekávali podporu pramenící z pocitu souznělosti k národní židovské identitě a ke společné kauze, jenže ona jim předložila racionální odpověď někoho, kdo nepovažuje nic za pře-

Hannah Arendtovou hraje ve filmu režisérky Margarethe von Trotta věhlasná německá herečka Barbara Sukowa

FOTO NFP MARKETING & DISTRIBUTION

dem dané. Jak říká Martin Palouš v doslovu ke svému překladu *Eichmanna v Jeruzalémě*, Arendtová se rozhodla být, řečeno s Aristotelem, spíše „básníkem“, než pouhým „dějepiscem“.

Leckdo pro tohle neměl pochopení. Kupříkladu věhlasný filozof Isaiah Berlin o ní nechtěl ani slyšet a vynikající americký romanopisec židovského původu Saul Bellow tvrdil, že Arendtová je „ješitná, nekompromisní a umíněná žena, jejíž chápání lidskosti je velmi omezené“. Na druhou stranu známá spisovatelka Mary McCarthyová zveřejnila v časopise *Partisan Review* dlouhou stať bránící knihu *Eichmann v Jeruzalémě*. Publikace v 60. letech vyvolala spory mezi newyorskou i evropskou inteligencí. Americký kritik Irving Howe to nazval „občanskou válkou“ mezi intelektuály.

Nedávno, půl století po první vlně polemik, představila německá režisérka Margarethe von Trotta publiku svůj hraný, stotřináctiminutový „film idejí“ *Hannah Arendtová*. Vzbudil novou vlnu reakcí na traktát této filozofky. V USA a v Evropě se opět rozpoutala polemika, byť tentokrát ke přece jen s větším respektem k myslitelce.

Většina přispěvatelů do současné debaty souhlasí, že Arendtová objevila v termi-

nu „banalita zla“ důležitý koncept: mnozí zločinci jsou vlastně normální osoby. Podle nich však Arendtová tento koncept nepoužila správně. Německá žurnalistka a spisovatelka Elke Schmitterová argumentovala v týdeníku *Der Spiegel* tím, že Eichmannovo chování v Jeruzalémě bylo „úspěšným klamem“, jemuž Arendtová uvěřila, a proto nikdy neporozuměla tomu, kdo Eichmann doopravdy byl: „Vášnivý antisemita, sám neschopný přímo použít násilí, a přitom rozhodnutý vyhladit židovský národ. Teorie banality zla Arendtové se zakládá na vedlejší, nahodilé okolnosti, které nadto filozofka špatně porozuměla.“ tvrdí Schmitterová.

Banalita nedorozumění

Také Alfred Kaplan napsal v *The New York Times*, že její „teze banality zla spočívá na předpokladu, že Eichmann spáchal své skutky, aniž by si byl vědom jejich zlé podstaty, dokonce ani virulentního antisemitismu. Arendtová špatně interpretovala Eichmanna, nicméně objevila velké téma – jak se obyčejní lidé proměňují v brutální vrahy“.

Všichni kritici, a jsou jich desítky, se odvolávají na nové materiály týkající se

Eichmanna, které byly nalezeny až po vydání knihy *Eichmann v Jeruzalémě*, i na práce z těch dokumentů vycházející. Tvrdí, že je Arendtová ve své době nemohla znát, a proto Eichmanna vykreslila nesprávně.

Potíž spočívá v tom, a odtud pramení první nedorozumění, jak potvrzuje americký arendtolog Roger Berkowitz rovněž v *The New York Times*, že Arendtová tyto materiály znala, byť jen částečně, a její traktát je bral na vědomí. Tyto dokumenty pocházejí z období, kdy nacistický předák Eichmann pobýval v Argentině, než ho tam zatkl agent izraelské tajné služby Mossad; jde totiž o jeho memoáry, poznámky a jeden dlouhý rozhovor.

Druhé nedorozumění potom tkví v tom, že filozofka nikdy výslovně netvrdila, že Eichmann pouze poslouchal příkazy. Zdůraznila skutečnost, že Eichmann neuposlechl rozkazy Himmlera, který v okamžiku blízkém se porážky doporučil začít zacházet s Židy o trochu lépe než do té doby, zatímco Eichmann „se postaral o to, aby ‚konečné řešení‘ bylo skutečně konečné“. (Eichmann sám o tom řekl: „Snažil jsem se nepřetržitě rozdmýchat oheň. Nepřijímal jsem jen trpné rozkazy. Kdybych byl

tak pasivní, byl bych idiot. A já jsem byl idealista.“)

Myslitelka zobrazila Eichmanna jako samotářského měšťana, jehož nicotný život byl předurčen. Ovšem když začal hledat smysl života v ideologiích a dal přednost ideologii nacistické, měl pocit, že se našel, a držel se nacismu až do samotného konce. „To, co zůstalo v mysli osob jako Eichmann“, píše Arendtová, „nebyla racionální nebo koherentní ideologie, nýbrž pouhé vědomí, že se účastní něčeho historického, velkého, jedinečného.“ Podle Arendtové byl Eichmann člověk, který natolik podlehl sebeklamu, že považoval své krvavé skutky za ctnost.

Nedorozumění kolem knihy *Eichmann v Jeruzalémě* se tedy stále ještě nerozplynulo. Arendtová se ovšem stala autorkou, o níž se hodně mluví, ale kterou dneska již málokdo čte. Proto nastal čas se k její knize vrátit. Těžko jí upřít výstižnost, s níž zachytila, že obrovské zlo může být dílem obyčejného „malého“ člověka, který se nechal strhnout temnými proudy své doby. Tenhle poznatek je platný pro každou dobu. Naši nevyjímaje.

Autorka je spisovatelka a překladatelka

Záhadný boom slovenského filmu

Na Slovensku se děje nevidaná věc. Navzdory ekonomické krizi se točí víc filmů než kdykoli v minulosti a mnohé z nich jsou velmi dobré, ba i vynikající. Slovenský filmový zážrak však provází několik záhad.

První z nich je důvod této náhlé erupce slovenské filmové tvořivosti. V 90. letech, tedy v době, kdy v Česku spatřily světlo světa *Obecná škola*, *Návrat idiota*, *Kolja* či *Pelíšky*, vznikaly na Slovensku průměrně dva filmy ročně. Kvalitu slovenské kinematografie zachraňoval Martin Sulík, který v těchto suchých letech natočil čtyři krásné filmy (*Něha*, *Všechno co mám rád*, *Zahrada* a *Orbis Pictus*). Situace se začala měnit až ve druhé polovině nultých let. Nejdřív bylo filmů víc, a pak jich bylo i víc dobrých. Loni přišlo do kin dvanáct slovenských filmů (mnohé z nich v české koprodukcí) a minimálně polovina z nich snese i přísnější kvalitativní kritéria. Letos už mělo premiéru osm

domácích filmů, devátý (*Sametová teroristé*) bude uveden do kin v nejbližších týdnech a do konce roku bychom měli spatřit ještě aspoň jeden nový celovečerní film (*Kandidát*). Ani jeden z nich není špatný, několik jich získalo ceny na prestižních festivalech, všechny stojí za to vidět.

Talent a tvrdohlavost

Co způsobilo tuto nečekanou „slovenskou vlnu“? Nikdo neví. Tedy nikdo neví přesně. Určitě pomohlo založení a zprovoznění Audiovizuálního fondu, který všechny tyto filmy finančně podpořil. Velkou pomocí byla česká kinematografie, která v těžkých letech „adoptovala“ několik slovenských herců, kameramanů, dokumentaristů a dalších filmových profesionálů, jakož i Česká televize, která pomohla silné generaci slovenských dokumentaristů. Na škodu nebylo ani to, že celou dobu existoval na Slovensku filmový diskurz. Vycházely časopisy a publikace

JURAJ KUŠNIERIK
novinář

STŘEDOEVROPSKÉ OKNO

o filmu, na bratislavské Vysoké škole múzických umění působili kvalitní pedagogové, konaly se filmové festivaly, dařilo se filmovým klubům. Nenápadnou, ale důležitou práci dělal Slovenský filmový ústav (který letos slaví 50. výročí vzniku). To nejdůležitější ze všeho ale možná bude nadprůměrný výskyt talentu spojeného s tvrdohlavostí u kritického počtu filmařů střední a mladší generace. Kdoví? Je to záhada. První záhada. Ty další už nebudou tak příjemné.

Ty skvělé slovenské filmy, které vznikly v posledních letech (namátkou vzpomeňme

Cikána, *Dům*, *Až do města Aš*, *Mého psa Killera*, *Děkuji, dobře*, *Kauzu Cervanová* či *Zázrak*), totiž málokoho na Slovensku zajímají. Mamě dostávají ceny v Rotterdamu či v Karlových Varech, marně se o nich vedou odborné disputace v novinách *Kinečko*, v revue *Kino-Ikon* či na filmovém portálu *Kinema.sk*, marně jsou v tisku pozitivní recenze a rozhovory s tvůrci; do kina se na tyto filmy přijde podívat jen pár tisíc diváků (film *Juraj* Nvoty *Estébák* s 25 tisíci diváky je v posledních letech rekordmanem, tedy pokud nepočítáme Jakubiskův velkoformátový *Bátorry*). A není to tím, že bychom málo chodili do kina: naopak počet návštěvníků kin pomalu, ale jistě roste. Máme rádi slovenské herce, ale zdá se, že nemáme rádi slovenské filmy. To je další záhada.

Češi jsou na komedie, Slováci na drama

Důvodem nízké návštěvnosti výborných filmů domácí produkce může být to, že

téměř všechny (určitě všechny zmíněné) jsou více či méně depresivními sociálními dramaty, případně jsou to filmy dokumentární. Jen skutečně motivovaný kinofil chce vidět (výtečně zpracovaný) příběh citlivého chlapce z romské osady, slabomyslného skinheada či dívky z polepšovny.

Proč – aniž se na tom dohodli – točí slovenští filmaři smutné až depresivní filmy? „Protože je to lehcí“, říkají někteří (filmaři i jejich kritici). „Tak jako Češi umějí točit laskavé komedie, Slováci umějí točit sociální dramata“, říká šéfredaktor portálu *Kinema.sk* Peter Konečný. Že bychom byli tak trudnomyslný národ? Nebo jsou takoví jen naši filmaři?

Je to záhada. Možná že další slovenská filmová vlna bude komediální. Uvidíme.

Autor je hudební kritik, zástupce šéfredaktora slovenského časopisu *Týždeň*